

Książka ks. Czerskiego zawiera obszerny, podzielony na kilka części, wykaz skrótów i bardzo rozbudowaną bibliografię naukową. Ta ostatnia również podzielona została na kilka części: teksty źródłowe (biblijne i pozabiblijne), komentarze, słowniki oraz bibliografia ogólna. Taki podział jest niezwykle klarowny. Pojawia się on przed każdym z rozdziałów. Zebrana literatura jest bardzo obfita. Autor dotarł do wielu pozycji trudno dostępnych. Należy podkreślić, że bazuje przede wszystkim na literaturze obcojęzycznej, przez co udostępnia polskiemu czytelnikowi wyniki badań nad epistologafią w zagranicznych ośrodkach.

Praca zawiera dużo przypisów, które wskazują na umiejętne posługiwanie się literaturą. Przejrzystość i zrozumiałość stylu jest dużym walorem pracy. Wnioski są formułowane w sposób zrozumiały i kompetentny; są dobrze uargumentowane i uzasadnione w treści pracy. Odznaczają się logicznością wyводу. Wynikają bezpośrednio z przeprowadzonych badań, a nie są – jak to się czasem zdarza – zbyt daleko idące, bądź nie mające podstaw w przeprowadzonych badaniach.

Cieszy fakt, że książka ks. Czerskiego ukazała się drukiem i wzbogaciła polski rynek teologiczny. Jest to opracowanie niezwykle rzetelne i pod każdym względem naukowe; uwzględnia najnowsze badania i światową literaturę dotyczącą epistolografii Nowego Testamentu. Książka stanowić może charakter podręcznika dla studentów kierunków teologicznych, aczkolwiek przeznaczona jest nie tylko dla studentów. Jej odbiorcami z powodzeniem mogą być zawodowi teologowie.

Konkludując należy stwierdzić, że książka ks. Czerskiego jest w pełni wartościowym opracowaniem egzegetycznym i teologicznym, które prowadzi autora do twórczych wniosków. Są one dobrze uargumentowane, a poszczególne partie wyводу poparte fachową literaturą dotyczącą omawianego zagadnienia. Nie ulega wątpliwości, że tekst ten może stać się impulsem do dalszych badań nad listami zawartymi w Nowym Testamencie.

ks. Mariusz Rosik

Jerzy Ciecieląg,
Żydzi w europejskiej części Cesarstwa Rzymskiego,
Biblioteka Zwojów. Tło Nowego Testamentu 16, The Enigma Press,
Kraków – Mogilany, ss. 307

Jerzy Ciecieląg od wielu lat zajmuje się problematyką żydowską w starożytności. Jego dotychczasowe, cenione przez znawców problematyki, prace ukazują zamiłowanie do historii narodu wybranego (wystarczy wspomnieć kilka monografii:

Polityczne dziedzictwo Heroda Wielkiego. Palestyna w epoce rzymsko-herodiańskiej, Kraków 2002; *Poncjusz Pilat. Prefekt Judei*, Kraków 2003; *Powstanie Bar Kochby 132–135 po Chr.*, Zabrze 2008; *Żydzi w okresie drugiej świątyni (538 przed Chr.–70 po Chr.)*, Kraków 2011). Najnowsza książka autora nosi tytuł *Żydzi w europejskiej części Cesarstwa Rzymskiego*. Tematyka ta poruszana była na polskim gruncie w stosunkowo niewielkim stopniu i brak jest rzetelnej monografii na ten temat. Fenomen diaspory, choć przez samych Żydów postrzegany był negatywnie, gdyż łączył się z utratą ojczyzny, nie przestaje fascynować, a to z tego powodu, że w historii powszechnej nie ma on precedensu. Nie zdarzyło się, aby cały naród przetrwał tyle wieków bez własnego państwa, zachowując jednocześnie własną tożsamość, religijność i obyczaje, jak ma to miejsce w przypadku Żydów. Już więc sam dobór tematyki zachęca do lektury pozycji Jerzego Ciecieląga.

Oprócz wstępu, zakończenia, wykazu skrótów i bibliografii, publikacja składa się z trzech rozdziałów, które noszą kolejno tytuły: *Żydzi w świecie rzymskim*, *Wspólnota żydowska – organizacja i instytucje* oraz *Żydowskie wspólnoty w zachodnich prowincjach*. Już we wstępie nie tylko precyzuje cel swej pracy (co zrozumiałe), ale zwięźle przedstawia obecny stan badań nad poruszaną problematyką.

W rozdziale I autor omawia najpierw sytuację prawną Żydów w Cesarstwie Rzymskim, opierając się zasadniczo na *Antiquitates Iudaicae* Józefa Flawiusza. Od razu warto zaznaczyć krytyczne podejście Autora do dzieła żydowskiego historyka, żyjącego w I stuleciu po Chr. Osobista sytuacja Flawiusza, który poddał swój powstańczy odział podczas tzw. pierwszej wojny żydowskiej i przyjął zaproszenie na dwór cesarski, nie pozostała bez wpływu na opisywane przez niego wydarzenia. Dr Ciecieląg jest tego świadomy i dlatego umiejętnie, krytycznym okiem czyta materiał źródłowy, nie wyciągając z niego zbyt daleko idących wniosków. W rozdziale I autor zawarł także wnikliwe studium tożsamości żydowskiej, stawiając sobie pytanie o konotacje religijne i etniczne terminu „Żyd”. Nie zabrakło tu refleksji na temat tego, kogo obejmował *fiscus judaicus*, a także o związki judaizmu z chrześcijaństwem.

W rozdziale II Jerzy Ciecieląg prezentuje najpierw instytucję synagogalną, jej początki i funkcje, jakie pełniła w społeczności żydowskiej. Wiadomą jest rzeczą, że synagogi nie pełniły tylko i wyłącznie funkcji religijnych, ale dotyczyły także innych obszarów życia społecznego, stąd opracowanie roli tej instytucji było absolutną koniecznością w podejmowanej przez niego problematyce. Zajmuje się on także urzędami wspólnoty, wśród których pojawia się *archisynagogos*, *presbyteros*, *archont*, *phrontistes*, a także ojciec (względnie matka) synagogi. W rozdziale III natomiast omawia sytuację Żydów w zachodnich prowincjach Cesarstwa, takich jak: Tracja, Mezja, Panonia, Dalmacja, Macedonia, Achaja, Italia, Sycylia i Malta, Sardinia, Hiszpania i Galia (ominięte zostały Noricum, Recja, Germania i Brytania, gdyż dotychczas brak materiału źródłowego, który świadczyłby o obecności Żydów

w tych prowincjach). Przy każdej z tych prowincji wymienia główne ośrodki miejskie, w których istniały społeczności żydowskie, i dokonuje wnikliwej i rzetelnej analizy materiału źródłowego.

Właśnie ta ostatnia cecha stanowi o niezwyklej wartości pracy Jerzego Ciecieląga. Dotarł do wielu źródeł, wśród których są nie tylko pisma antycznych historyków, ale także zbiory inskrypcji, ostraka czy dzieła natury religijnej, jak choćby Talmud. Umiejętna analiza źródeł (zwłaszcza inskrypcji) połączona z dużą wiedzą ogólną o sytuacji Żydów w starożytności pozwoliła mu na wysnucie właściwych wniosków przedstawionych w zakończeniu książki. Autor jest jednocześnie świadomy – co skrętnie zaznacza we wstępie do pracy – iż analiza materiału epigraficznego nie jest w stanie przynieść nam pełnego obrazu życia Żydów w poszczególnych ośrodkach zachodnich prowincji Cesarstwa Rzymskiego. Warto przy tym zaznaczyć, że materiału źródłowego odnoszącego się do zachodnich prowincji Cesarstwa w starożytności jest o wiele mniej niż ma to miejsce np. w przypadku Azji Mniejszej czy Egiptu (zwłaszcza Aleksandrii czy Elefantyny).

Autor operuje poprawnym i bogatym słownictwem, język książki jest naukowy, aczkolwiek zrozumiały. Wnioski są formułowane w sposób zrozumiały i kompetentny; są dobrze uargumentowane i uzasadnione w treści pracy. Odnaczają się logicznością wyводу i wynikają bezpośrednio z przeprowadzonych analiz.

Książka, jak już wspomniano, zawiera także wykaz skrótów i bibliografię. Ta ostatnia podzielona została na dwie części: teksty źródłowe i opracowania. Taki podział jest niezwykle klarowny. Zebrana literatura jest bardzo obfita. Autor dotarł do wielu pozycji trudno dostępnych. Należy podkreślić, że bazuje przede wszystkim na literaturze obcojęzycznej, przez co udostępnia polskiemu czytelnikowi wyniki badań prowadzonych w zagranicznych ośrodkach. Praca zawiera dużo przypisów, niekiedy obszernych, które wskazują na umiejętne posługiwanie się literaturą. Redakcja przypisów jest jednolita, poprawna. Warto również podkreślić dobre poruszanie się autora po zawiłościach łaciny, hebrajskiego i greki.

Książka Jerzego Ciecieląga zdecydowanie wzbogaca polskie studia nad historią Żydów. Jest to opracowanie rzetelne i pod każdym względem naukowe; uwzględnia najnowsze badania i światową literaturę dotyczącą badanej dziedziny. Odbiorcami książki z powodzeniem mogą być zawodowi historycy, ale także inni akademicy i studenci.

ks. Mariusz Rosik